

СЛОВО В ПОЕТИЧНОМУ ТВОРІ

УДК 811.161.2

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧИСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

МЕХ

Наталія Олександрівна,

доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН
України

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001

E-mail: mno_logos@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5846-505X

Nataliia

МЕХН,

Doctor of Philological Sciences,
Professor, Leading Researcher of the
Department of Stylistics, Language
Culture and Sociolinguistics, Institute
of the Ukrainian Language of
National Academy of Sciences of
Ukraine

4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001 Ukraine

E-mail: mno_logos@ukr.net

У статті зроблено спробу осмислити аксіологічний вимір літературної творчості П. Куліша. Висвітлено його філософські та світоглядні шукання й переконання. Детально розглянуто резонансний роман «Чорна рада» і його історичне тло. Проаналізовано твір «Повість про український народ», в якому відображено послідовну національно-патріотичну позицію, акцентовано на головних віхах українського минулого.

Ключові слова: аксіологічний вимір, культурний простір, ціннісні доміанти, історичне тло.

Індивідуальне буття кожної людини розгортається під впливом постійного протистояння визначальних сил: сили універсальних законів, традицій, вироблених, апробованих і

утверджених за час культурно-історичного розвитку людства, і сили особистої самотності, унікальності й неповторності, закладеної природою.

Розкриття й реалізація внутрішньої сили самотності людини зумовлює створення і перетворення дійсності, різноманітні трансформації в навколишньому середовищі. Тому кожне покоління залишає свій слід в історії завдяки творчому внеску конкретних особистостей.

Пантелеймон Куліш народився 7 серпня 1819 року в містечку Воронежі Глухівського повіту в родині нащадка козацької старшини. І, можливо, саме таке походження наклало відбиток на його творчий шлях та світогляд. С. Єфремов у 1927 році наголошував: «не треба широко [...] розводитись, чим був для України Куліш. Досить буде тільки нагадати, що він належав до знаменитої трійці 40 – 60-х рр., яка – Шевченко, Костомаров, Куліш – стояла на чолі всього тодішнього життя українського» [Єфремов 1993: 288].

У генетичній пам'яті письменника рельєфно закарбовані неоднозначні й трагічні історичні умови розвитку України, її народу. Зокрема, це стосується й козацької доби, яка була «сповнена багатьма не лише позитивними подіями і фактами, але й такими, які залишили глибоку травму і негативно позначилися на долі українського народу. Йдеться передусім про поразки та величезні втрати, яких зазнало козацьке військо і мирне населення, про деякі міжнародні угоди, які уклалися за спиною гетьманів на шкоду Україні (Березневі статті 1654 р., Андрусівське перемир'я, Вічний мир), про зрадництво, добу Великої Руїни, про знищення Батурина, Січі, ліквідацію Гетьманщини тощо» [Калакура 2017: 243].

Осмилюючи ціннісні доміанти літературної творчості П. Куліша, зосередимося на романі «Чорна рада», який має підзаголовок «Хроніка 1663 року». Цей твір, без сумніву, став знаковим для культурного життя України, його вихід у світ мав величезний резонанс. Тому варто згадати про його історичне тло. Адже Україна «опинилась у складному політичному становищі. Москва не дотримувала угод, Польща й кримський хан тиснули з обох боків, та козаки й населення не хотіли нічиєї зверхності. Між гетьманами і козацькою старшиною точилися

чвари й війна за владу, за те, до кого із сусідів пристати. Обіч Дніпра стали різні гетьмани. На початку 1663 р. на Правобережжі було обрано гетьманом Павла Тетерю, рішучого прихильника Польщі. На Лівобережжі, орієнтованому на Москву, розпочалася боротьба за гетьманську булаву між переяславським полковником Якимом Сомком і ніжинським – Василем Золотаренком. Поки вони з'ясовували стосунки, підійнявся новий кандидат у гетьмани – Іван Брюховецький, кошовий із Запоріжжя, випадкова й облеслива людина. Він закидав Москву доносами на суперників, на старшину, зарекомендував себе як найбільш вигідний і податливий Москві претендент. У червні 1663 р. у Ніжині відбулася рада, на яку Брюховецький привів ватаги запорожців і простих козаків з півдня – черні. Сомко теж привів своє військо. Рада одразу перетворилася на побоїще, люди Сомка перейшли на бік Брюховецького. Сомка, Золотаренка й кількох їхніх прибічників було страчено. Все це відбувалося на тлі страждань і поневірян населення, економічного хаосу й занепаду» [Солод 2000: 112 – 113]. В історії України цей період називають Великою Руїною. До його осмислення зверталися багато українських митців. Болючою була ця тема й для Пантелеймона Куліша.

Історичний роман «Чорна рада» було видано українською та російською мовами. Його вихід у світ мав потужний вплив на сучасників. Зокрема, про роман схвально відгукнувся Тарас Шевченко в одному з листів до П. Куліша, який датований 1857 р.: «Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки, і особливе, спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській бесіді», і там вона добра, але по-нашому лучче».

Міркуючи над аксіологічним виміром роману «Чорна рада», варто навести слушні думки М. Стріхи щодо поглядів П. Куліша: «Для українських романтиків давня слава рідної землі була пов'язана насамперед зі звитягою козаків-запорозжців, безстрашних в обороні своєї волі. І ось Куліш наважується розвінчати цей національний ідеал. Для нього позитивним чинником історії є городове, «кармазинове»

козацтво, яке жило по містах і підтримувало лад в автономній Гетьманщині (прямій спадкоємниці державності й культури княжої Русі!), а Запорозжя доби після Хмельницького є для Куліша збіговиськом відважних, але диких гультіпак, чия анархічність, невизнання над собою жодної сталої влади і не дали Україні втримати державність, виборену Хмельницьким» [Стріха 2009: 7].

Серед реальних історичних постатей, описаних у романі, виокремлюємо образ наказного гетьмана Якіма Сомка – видатного політичного діяча, продовжувача справи Богдана Хмельницького, «людини ідеї» (Д. Чижевський). Автор з любов'ю змальовує його портрет, посилаючись на літописця: «Сомко був воїн уроди, возроста і краси зіло дивної» (пишуть у літописах)». Він великий патріот України. Не особисті амбіції, а бажання піднести Україну керують ним. У нього є конкретна програма дій, якою він ділиться зі своїми однодумцями: «Ось нехай лиш Господь нам допоможе зложити докупі обидва береги Дніпрові, тоді ми позаводимо усюди правнії суди, школи, академії, друкарні, піднімемо Вкраїну вгорі і возвеселим душі тих великих київських Ярославів і Мономахів». Сомко відчуває себе крєвно пов'язаним із давніми традиціями Русі-України» [Солод 2000: 113].

Позитивну оцінку дає автор також образу старого козака Шрама (прототип паволоцького полковника Поповича). Полковник і священник був хоробрим та вірним ідеї об'єднання, тому й «спішить до лівобережного гетьмана Сомка, аби намовити того разом ударити на польського попихача, правобережного гетьмана Тетерю й знову об'єднати розколоту Україну під однією булавою» [Стріха 2009: 7].

Лірично-інтимне забарвлення має сюжетна лінія, пов'язана з коханням Петра Шраменка та Лесі Череванівни. Попри всі негаразди, які супроводжували молодих героїв протягом усього роману, «кохання пробилось крізь недолю й дими руїни, крізь несамовитий шал тієї страшної круговерті, що мов диявольський смерч, неслася Україною. Той смерч рушив і нищив людські долі, угоди, надії, а проте ж він був нездатний порушити благородні людські почуття» [Солод 2000: 113]. Роман закінчується філософськими роздумами глибоко віруючої

людини: «Так-то усе те лихо минулося, мов приснилось. Яке-то воно страшне усякому здавалось! А от же, як не Божа воля, то їх і не зачепило. Се так, як от інколи схопиться заверюха – громом гримить, вітром бурхає, світу Божого не видно; поламле старе дерево, повиворочує з корінням дуби й берези; а чому указав Господь рости й цвісти, те й останеться, і красується весело да пишно, мов ізроду й хуртовини не бачило» [Куліш 2009: 175].

Вивчаючи, крім роману «Чорна рада», всю літературну спадщину П. Куліша, наголосимо на такій важливій обставині. Світогляд письменника, його погляди «формувались попри інше й у процесі глибоких студій, тлумачення та обговорення в колі кирило-мефодіївців Святого Письма, що само по собі не могло не вплинути на їх характер, задати певне ціннісне спрямування» [Щербатюк 2000: 97]. Порівняймо в іншій праці: «Ти твердиш, що українська література веде своє походження з найвіддаленіших часів писемності людської. На твою думку, сільський парафіяльний дяк, що добре знає Біблію, стоїть на прямій дорозі до літературного розвитку, а професор, особисто знайомий з Дарвіном і з усіма редакторами російських журналів, але який Біблій не вивчав, іде шляхом хибним. [...] Ти, разом з подібними до тебе мрійниками, всі свої студіювання здійснював при світлі Святого Письма» [Куліш 1993: 144].

Для літературної спадщини П. Куліша 1840-х рр. чи не найважливішою є «Повість об украинском народе» (1846), яка була заборонена та вилучена з продажу після арешту письменника навесні 1847 р. у справі Кирило-Мефодіївського братства. Поява «Повести...» була логічним наслідком попередньої письменницької творчості: «Об'єктом Кулішевого розгляду в «Повести об украинском народе» стали так звані польський, а згодом і російський періоди української історії, себто кінець XVI – початок XIX ст., причому молодий історик докладніше проаналізував події кінця XVI – XVII ст., адже саме у цей час історія України особливо багата славними звитягами її воїнів» [Куліш 2016: 15].

Сам автор надавав цьому твору дуже важливого значення. Він цікавився кожним відгуком, думкою своїх друзів, колег, сучасників про нарис. Принагідно відзначимо, що «під час допитів Куліша у справі ідеології Кирило-Мефодіївського

братства основна увага жандармів була прикута саме до «Повести об украинском народе» як твору найбільш виразного у своєму патріотизмі, хоча не забули вони і про інші видання українського письменника. [...] Про «Повість..» було сказано, що вона «могла призводить тем больший вред, что починена для детей старшого возраста».

Невеликий науково-популярний нарис Куліша «Повість об украинском народе» став знаковою подією української суспільно-політичної думки середини XIX ст. передусім завдяки своїй внутрішній полемічності, виразній національно-патріотичній загостреності. Виявлена в ньому послідовна політична позиція стала своєрідним «завершальним акордом українського радикального чи політичного романтизму, який фактично припинився через розправу царського уряду з передовою українською інтелігенцією середини XIX ст.» [Куліш 2016: 52 – 53].

Зміни в поглядах пізнього Куліша (1870 – 1890 рр.) – це, ймовірно, наслідки справи Кирило-Мефодіївського товариства. Письменник стає обережним у висловлюваннях та оцінках, його міркування втрачають національно-патріотичний радикалізм. Проте це часто виглядає не досить переконливо, як-от у негативних судженнях про козаків та в самооцінюванні «Повести об украинском народе», яку він висловив у праці «Історичне оповідання» (1882 р.).

Підсумовуючи, хочемо наголосити, що український мислитель, письменник, історик Пантелеймон Куліш – це знакова особистість не лише своєї доби. Його літературна творчість впливає і на сучасний український культурний простір, на формування ціннісних домінант сьогодення.

Єфремов С. Провіяний Куліш. Характер і завдання дослідів про Куліша. *Літературно-критичні статті*. Київ: Дніпро, 1993.

Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017.

Куліш П. Повість про український народ. Тернопіль: Терно-граф, 2016.

Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. *Хроніка 2000: Наш край*. Київ, 1993. Вип. 6 (8). С. 144.

Куліш П. Чорна рада: роман. Київ, 2009.

Солод Ю. Український будитель. *Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: Зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження П. Куліша*. Київ, 2000.

Стріха М. Пантелеймон Куліш і його «Чорна рада». *Куліш П. Чорна рада: роман*. Київ, 2009.

Щербатюк О. Культурологічні погляди П. Куліша в світлі сучасного українознавства. *Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: Зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження П. Куліша*. Київ, 2000.

REFERENCES

Yefremov, S. (1993). Proviaan Kulish. The nature and tasks of the experiments on Kulish. Literary-critical articles. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Kalakura, Ya.S., Rafalsky, O.O., Yuri, M.F. (2017). The mental dimension of Ukrainian civilization. Kyiv: Geneza (in Ukr.).

Kulish, P. (2016). The story of the Ukrainian people. Ternopil: Ternograf (in Ukr.).

Kulish, P. (1993). Khutir philosophy and remote poetry from the world. *Chronicle 2000: Our Land*. Vol. 6 (8). P. 144. Kyiv (in Ukr.).

Kulish, P. (2009). The Black Tip: A Novel. Kyiv (in Ukr.).

Solod, Yu. (2000). Ukrainian alarm clock. *Creative and ideological pursuits of PA Kulish in the context of the present: Coll. Sciences. works on the 180th anniversary of P. Kulish's birthday*. Kyiv (in Ukr.).

Strikha, M. (2009). Panteleimon Kulish and his "Black Council". *Kulish P. Black Council: A Novel*. Kyiv (in Ukr.).

Shcherbatiuk, O. (2000). Culturological views of P. Kulish in the light of modern Ukrainian studies. *Creative and ideological pursuits of PA Kulish in the context of the present: Coll. Sciences. works on the 180th anniversary of P. Kulish's birthday*. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 12.11.2019

Nataliia Mekh

LITERARY CREATIVITY OF PANTELEIMON KULISH: VALUE DIMENSION

The article attempts to make sense of the axiological dimension of P. Kulish's literary work. His philosophical and philosophical aspirations and beliefs are covered. His resonant novel *Black Council* and its historical background are discussed in detail. In the Ukrainian cultural space, the period of Ruins has been widely covered. Many Ukrainian artists have addressed him in their works. Panteleimon Kulish was no exception. He was very concerned about this topic. He was extremely concerned about Ukraine's future and future. All his multifaceted literary creativity testifies to this – a powerful stream in the spiritual and national development of the Ukrainian people.

We also analyze the work of the thinker "Tale of the Ukrainian people", in which we see a consistent national-patriotic position, focusing on the major milestones of our past.

The thinker attached great importance to this work. He was interested in every review, opinion of his friends, colleagues, contemporaries about the essay.

Notwithstanding the extralinguistic factors that influenced P. Kulish, considering his literary creativity in an axiological dimension, we state the artist's heartfelt love for his native Ukraine, for which he made many his glorious "pen".

To sum up, we would like to emphasize that the figure of the Ukrainian thinker, writer, historian Panteleimon Kulish is a significant personality not only of his age, but also of a figure whose literary creativity influences the contemporary Ukrainian cultural space, the formation of the values dominant of the present. His creative and ideological pursuits, his courage, his ardent patriotism, especially in the early period of his creative work, his love for his country, his life and history and culture throughout his life, his longing for freedom are all valuable for generations to come.

Keywords: axiological dimension, cultural space, value dominants, historical background.